

O'RTA OSIYO VA QADIMGI XITOIY MUNOSABATLARI: BUYUK IPAK YO'LINING VUJUDGA KELISHI

¹Nazirov Baxtiyor Safarovich

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti
o'qituvchisi (Denov O'zbekiston) Tel:+998996776022,

²Qalandarova Madina Jo'rabek qizi

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti
talabasi (Denov O'zbekiston) Tel:+998997081641,
e-mail: qalandarovam05@gmail.com

³Maxmaraimova Parvina Navruz qizi

Tel:+998990711778

e-mail: parvinamaxmaraimova@gmail.com.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7514705>

ARTICLE INFO

Received: 28th December 2022

Accepted: 08th January 2023

Online: 09th January 2023

KEY WORDS

Davan, xun, Chjan Syan, Buyuk
Ipak yo'li, samoviy otlar, In
Chjen

ABSTRACT

Davlatlar o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalar rivojlanib borgani sari xalqlar o'rtasidagi aloqalar ham mustahkamlanib boradi. Qadimda mavjud bo'lgan Buyuk ipak yo'li ham shunday aloqalar natijasida vujudga kelgan. Ushbu maqolada, O'rta Osiyo va qadimgi Xitoy aloqalari rivojlanishi, sharq va g'arbni bog'lab turuvchi Buyuk Ipak yo'li vujudga kelish tarixi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lasiz. Shuningdek, O'rta osiyo va Xitoy munosabatlari doimo tinchlik yo'li bilan olib borilmagan, ular o'rtasidagi harbiy to'qnashuvlar ham sodir bo'lgan. Shunga qaramasdan, ular o'rtasidagi savdo va iqtisodiy aloqalar to'xtovsiz davom etgan.

O'rta Osiyo geografik jihatdan juda qulay yerda, savdo sotiq va diplomatik aloqalarni yuritish va keng ko'lamli madaniy markaz hududda joylashgan edi. Uning chegaralari sharqda Xitoy, g'arbda Kaspiy dengizi, janubda Eron va Hindiston, shimolda esa bepoyon dashtliklar bilan chegaradosh bo'lgan. Shunday ekan, bu hudud, o'z davrining qudratli imperiyalari bilan chegaralangan va ular bilan dam do'stlik va savdo to'g'risida, dam urush va sulh haqida o'zaro aloqalar olib borgan. Biz bu aloqalar tarixini tahlil qilar ekanmiz, bunda Xitoy bilan bog'liq jihatlarni o'rganishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik. Xo'sh, O'rta Osiyo va Xitoy o'rtasida dastlabki aloqalar qachonda yuzaga kelgan? Biz olingan o'tgan davr kattaligi, aloqalarning keng ko'lamli bo'lganligi uchun alohida qadimgi davr misolida o'rganishni ma'qul topdik.

Qadimgi davrda O'rta Osiyo va Xitoy. Taxminlarga ko'ra, O'rta Osiyo va Xitoy xalqlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarining tarixi miloddan avvalgi V-IV asrlarga borib taqaladi. Xususan, Davan(Farg'ona)-Xitoy munosabatlari qachon boshlanganligi aniq emas. Bu munosabatlar juda qadimdan boshlangan bo'lishi mumkin. Sababi, tadqiqotchilar mil.avv IV-III ming yilliklarda cho'l va dasht atrofida vujudga kelgan madaniyat O'rta Osiyo, Qozog'iston, Mo'giliston, Shimoliy Xitoyda umumiy birlikka ega ekanligi aytiladi.[14.132-133-betlar]Davan davlati O'rta Osiyo va Xitoy munosabatlarida asosiy rol o'ynagan. Chunki farg'onaliklar mil.avv II asrda juda mohir savdogar, molni narxi ustida bir-biriga gap

bermasdan tortishilganligi aytiladi.[15. 507-bet]Shuning uchun farg'onalilar qadimdan savdogarchilik bilan shug'ullanganligi bois Xitoyga borib savdo-sotiq ishlarini olib borganlar.Ya'ni, bu Farg'ona-Xitoy munosabatlarining qadimdan boshlanganligiga asosdir. Farg'onaliklar borib savdo qilganliklari uchun mil.avv II asrdan Xitoyga oid ma'lumotlarga ega bo'lganlar. Lekin bu ma'lumotlar bizgacha yetib kelmagan. Xitoyliklar farg'ona haqidagi ma'lumotga faqatgina Chjan Syanning sayohatidan keyingina ega bo'ladi.

Bu asosan Markaziy Osiyoning shimolidagi xun, yuechji qabilalarining Xitoyga bosqinlari bilan bog'liq. Bu xalqlar Xitoyning shimoliy va g'arbiy hududlarini talon-taloj qilishardi. Mil. Avv. 246-yilda Xitoy davlati yagona Sin davlatiga birlashtirilgach, imperator In Chjen (Sin Shixuandi, mil.avv. 246-210) tarixchilarga Xitoydan g'arb tomondagi davlatlar haqida axborot to'plashni, ularni tahlil qilib, o'rganib chiqib, xaritalarini tuzishni buyuradi. Biroq bu masala amalga oshmay qoladi.

In Chjen davrida xunlarning Xitoyga hujumi nihoyatda kuchayib ketadi. Bunga javoban imperator mamlakatning shimolini va g'arbini ulkan devor bilan o'rashni buyuradi. Shu tariqa Buyuk Xitoy devori qurilishi boshlanadi. Umuman olganda aloqalarning bu davri haqida aytarli tarixiy malumotlar saqlanib qolmagan, faqat imperator va xunlar, yuechjilar, o'rtasidagi kurashlar ayrim Xitoy solnomalarida uchraydi.

O'rta Osiyo va Xitoy o'rtasidagi bevosita aloqalar mil.avv. 128 yilda o'rnatilgan. Buning sababi esa Xitoy imperatori U Di (mil.avv.140-87 yillar) ning xunlarga qarshi kurashda ittifoqchi madadiga muhtojligi sabab bo'lgan. Aloqalar asosan, Farg'onadagi Davan hamda Toshkent vohasi, Chimkent, Sirdaryoning quyi havzasida joylashgan Qang' davlatlari bilan olib boriladi. U mil. avv. 138-yilda o'zining eng ishonchli ayonlaridan biri, tarixchi Chjan Syanni xunlarga qarshi ittifoqchi va hamkor topish uchun g'arbga yuboradi. Chjan Syan o'z sayohatini Xitoyning Sian shahrida boshlaydi, keyin esa Sharqiy Turkistondan o'tib, Markaziy Tyanshan Davanlari orqali, Yettisuvga yetib boradi, u yerdagi Norin daryosining sohillari bo'ylab, Farg'ona vodiysiga kirib keladi. Shundan boshlab butun Osiyo va Yevropa taraqqiyotiga, madaniyat va fanning rivojida ulkan hissa qo'shgan „Buyuk ipak yo'li“ vujudga keladi. Bu yo'lning vujudga kelishi O'rta Osiyo va Xitoy o'rtasidagi aloqalarga bevosita bog'liqdir.

Chjan Syan Farg'ona vodiysiga kirib kelgan paytda bu hududda Davan davlati (mill.avv.III.asr-mil. II asr) hukm surardi. Keyinchalik Chjan Syan o'z estaliklarida Davan davlati, uning xo'jalik, ijtimoiy, madaniy hayoti, harbiy holati haqida ma'lumotlar keltirib o'tadi. Chjan Syan Davan hukmdori Mug'va (yoki Motsoy, mil.avv.II.asr) bilan o'z maqsadi yuzasidan muzokaralar olib boradi. U hukmdorga imperatorning maktubini yetkazar ekan, uning yordamidan umidvor ekanligini aytadi. Biroq hukmdor uning taklifini qabul qilolmaydi. Bunga o'sha davrdagi xalqaro vaziyat yo'l bermasdi. Birinchidan, Xitoy Davan davlatidan ancha uzoqda bo'lib, ikki davlat o'rtasida xunlar davlati joylashgan edi va bu ittifoq Davan davlatini xunlar hujumiga duchor qilishi aniq edi. Xitoy esa yordam ko'rsata olmas edi. Ikkinchidan, Davan davlatining ittifoqchisi hisoblangan Qang' davlati Xitoy bilan o'zaro urush holatida edi. Agarda Davan bu ittifoqqa rozi bo'lsa, o'zining eng yaqin ittifoqchisiga xiyonat qilgan va bunda ham bosqinga duchor bo'lishi aniq edi. Shu sababdan ham hukmdor elchilardan tezroq qutulmoqchi bo'ladi. Ularga keng ko'lamli

savdo-sotiq aloqalarini olib borishni taklif qiladi. Bundan tashqari o'z davrida juda ham mashhur bo'lgan Davan samoviy otlaridan ikkitasini hamda beda urug'ini sovg'a qiladi. Qoniqarli javob ololmagan Chjan Syan g'arbga yo'l oladi. U o'zi uchun vodiydagi yangi bir olamni kashf etadi. Keyinchalik o'z yurtiga qaytgan Chjan Syan o'zi ko'rgan-kechirganlari haqida Xitoy imperatoriga so'zlab beradi. U yurgan yo'l bo'ylab esa, Sharq va G'arbni 1500 yil davomida bog'lagan savdo yo'li o'tadigan bo'ldi. Xitoy va O'rta Osiyo xalqlari orasidagi savdo aloqalari ham shu davrdan boshlanadi.

Keyinchalik harbiy jihatdan kuchaygan Xitoyning Xan imperiyasi xunlarni yengib, ularni Sharqiy Turkistondan siqib chiqaradi. Mil.avv. 121-yilda imperator U Di Dunxuanni egallaydi. Endigi navbat esa Farg'ona vodiysi va Toshkent vohasi edi. Xitoy hukmdorining bu hududlarni egallashdan maqsadi o'z qo'shinini safatli otlar bilan taminlash edi. Buning sababi Chjan Syan Xitoyga olib borgan otlarning nihoyatda go'zalligi, barkamolligi, baquvvatligi edi. Xitoyliklar bu otlarga samoviy deb nom berishgan. Imperatorning fikricha, agar u o'z qo'shinini bunday otlar bilan ta'minlasa, uning otiqlarini yengadigan kuch topilmasdi. Sharqiy Turkiston egallangach, imperator o'z qo'shinini Davan davlatiga qarshi jo'natadi. Ikki o'rtada kurashlar, qirg'inlar bir necha yil davom etadi. Xitoy Davan davlatiga qarshi ikki marta qo'shin tortadi. Birinchi marta mil. avv. 104-yilda, nisbatan kichikroq qo'shin bilan yetib kelgan xitoyliklar mag'lubiyatga uchraydilar. Ularning qo'shinlari Davan poytaxti Ershi yaqinida mag'lub etiladi. Biroq mil. avv. 101-yilda Xitoyliklarning katta qo'shini Ershini egallashga muvaffaq bo'ladi. Ularga Li Guangli degan Xitoy sarkardasi boshchilik qiladi. Davan hukmdori esa g'arbga chekinib, o'zining ittifoqchisi Qang' davlatidan yordam so'raydi. Bunga javoban Qang' humdori 10000 otlig va 30000 piyoda askar bilan Ershiga tomon yurish qiladi. Bu paytda esa Ershining o'zida ham ahvol nihoyatda murakkab edi. Oddiy xalqning noroziligi ortib borar, tarqoq holdagi isyonlar sodir bo'lmoqda edi. Bundan tashqari, g'arbdan Qang' qo'shinlarining kelayotgani to'g'risidagi xabar xitoyliklarni sarosimaga solib qo'ydi. Shunda ularning mag'lub bo'lishlariga ko'zlari yetib, butun xalqni katta maydonga to'plab, ularning shaharlarini to'lov evaziga tark etishlarini bildirishadi. Bunga javoban aholi Xitoyliklarga 1000 ta eng yaxshi otlar, o'n xachirda oltin, kumush, qurollar va boshqa qimmatbaho buyumlarni topshirishadi. Shu tariqa Xitoyning Davan davlatiga qarshi yurishlari nihoyasiga yetadi.

Mil. avv. I - mil. IV asrlarda Xitoydagi o'zaro urushlar, O'rta Osiyodagi tarqoqliklar natijasida aytarli diplomatik aloqalar olib borilmagan. Biroq ikki hudud o'rtasida savdo aloqalari gullab yashnagan.[2]

Ilk bor Xitoy hududidan boshlanib g'arbga tomon minglarcha kilometr masofaga cho'zilgan (12 ming km.), Sharq bilan g'arbni tutashtirgan. Bu noyob savdo yo'li ulug' ajdodlarimiz sa'y-harakatlari samarasi o'laroq umumbashariyat tarixiy taraqqiyotida yorqin iz qoldirgan. Ayniqsa, bu yo'ning Vatanimiz sarhadlaridan o'tganligi uning tarixiy taqdirida, iqtisodiy-madaniy yuksalishida hamda boshqa xorijiy ellar bilan izchil hamkorlik va xamjihatlikda katta ijobiy rol o'ynagan Buyuk ipak yo'lining o'rni beqiyos bo'lgan. Buyuk ipak yo'li orqali Xitoyga Sug'diyonadan jun gazlama, gilam, bezak buyumlari, qimmatbaho toshlar olib borilgan. Baqtriyadan tuyalar, Farg'onadan nasldor otlar, Badaxshondan la'l olib borib sotilgan. Xitoydan esa guruch, shoyi gazlamalar, ipak, va boshqa mahsulotlar

olib kelingan. Ikki o'rtadagi savdo munosabatlari bu hududlar iqtisodiyotining yuksalishiga, mahsulot ishlab chiqarishning o'sishiga xizmat qilgan.

Ikki tomonlama ilm fan va xo'jalik yutuqlarining almashinishi har ikki hudud taraqqiyotida o'ziga xos o'rin tutadi. Ma'lumki mil.avv. I asrda xitoyliklar muhim ixtirolardan biri bo'lmish qog'ozni yaratgan edilar. Dastlab faqat xitoyliklarga ma'lum bo'lgan qog'oz ishlab chiqarish texnologiyasi keyinchalik, savdogarlarning sa'yi harakatlari natijasida Sharqiy Turkiston orqali O'rta Osiyoga kirib keldi. Undan butun dunyo bo'ylab tarqaldi. Xuddi shu fikrlarni ipak qurti, choy yetishtirish texnologiyalariga nisbatan ham bildirsak bo'ladi. O'z navbatida, xitoyliklar ham O'rta Osiyo xalqlarining ilm fanga doir yutuqlarini o'rgandilar. Jumladan, mil. avv. II asrdayoq ular beda yetishtirish, anor, uzum, yong'oq kabi mevalar yetishtirishni, V asrda rangdor shishalar tayyorlashni, 718-yilda Samarqanddan yuborilgan dubulg'a asosida, dubulg'alar yasashni o'rganib oldilar.

Xullas, O'rta Osiyo va Xitoy o'rtasida qadimgi davrda o'zaro urushlar, sovuq munosabatlar bo'lganiga qaramay bu davrda ikki hudud orasida keng ko'lamli savdo va madaniy aloqalar o'rnatilib, bu insoniyat tarixida juda katta o'rin tutdi. Bularning bari, eng yirik savdo va madaniy aloqalar rivojlangan Buyuk Ipak yo'lining vujudga kelishi uchun asos bo'ldi.

References:

1. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. T: O'qituvchi. 1994.
2. Xo'jayev A. Buyuk ipak yo'li. T: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. 2007.
3. Sulonov F. Qadimgi dunyo tarixi. T: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. 2012.
4. Sulonov F. O'rta asrlar tarixi. T: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. 2012.
5. Otaxo'jayev A. Ilk o'rta asrlar Markaziy Osiyo sivilizatsiyasida Turk-So'g'd munosabatlari. T: Art-Flex. 2010.
6. Muhammadjonov A. Qang' – qadimgi Toshkent va toshkentliklar. T: Sharq. 2009.
7. Cobrannoye svedeniye. M.; 1973 g.
8. Sang Muhammad Badaxshiy. Tavorixi Badaxshon. O'zbResFA sharqshunoslik instituti qo'lyozmasi.
9. Mirzo Olim Toshkandiy. Ansob us-Salotin. O'zbResFA sharqshunoslik instituti qo'lyozmasi.
10. Nazirov, B. (2022). O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. TAFakkur Avlodi.
11. Nazirov, B. S. (2021). The first horse clubs in surkhan oakh. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 1441-1446.
12. Nazirov, B. (2020). "IMOMUL HUDA – HIDOYATGA BOSHLOVCHI IMOM. Wydawnictwo Naukowe "iScience".